

עמוד הבית < יהדות ועם ישראל < עמוד הבית < חוק וחברה במקרא < פולחן
עמוד הבית < יהדות ועם ישראל < עמוד הבית < חוק וחברה במקרא < עשרת הדיברות

עשרת הדיברות - ייחודם ומקומם במסורת ישראל : מסורת עשרת הדברות במהלך הזמנים | מחבר: משה ויינפלד

הדפסה חזרה

אם מנסים אנו לשחזר את התפתחות המסורת של **עשרת הדיברות**, נראה, שאפשר לשער מהלך התפתחות כדלקמן:

1. בשחר ההיסטוריה הישראלית במדבר סיני נתקבלו עשרת הדיברות בניסוחם הקצר והמקורי כמגילת-יסוד של עדת ישראל, שנחרתו או נכתבו על שני לוחות אשר כונו לאחר מכן "לוחות הברית" או "לוחות העדות".⁸³ הלוחות שימשו עדות על התחייבותם של בני ישראל לשמירתן ולקיומן של המצוות שנחרתו עליהם. לוחות אלו הושמו בארון הברית, אשר יחד עם הכרובים סימל את משכן האל. הכרובים נחשבו כיסא האל והארון שמתחתיהם נתפס כהדום רגליו.⁸⁴ ואכן ידוע לנו היום מתעודות **חתיית** בנות זמנו של משה, כי את תעודות הברית נהגו העמים לשים לרגלי האל, דהיינו לרגלי הפסל, בדתות של אומות העולם בזמן הקדום.⁸⁵

אנאלוגיה זו לנוהגי בריתות בימים ההם מסבירה לנו את סיבת שבירת הלוחות על-ידי משה כאשר ראה את בני ישראל סוגדים לעגל הזהב. מעמי המזרח הקדמון, ובעיקר **ממסופוטאמיה** למדנו, כי שבירת הלוח פירושה ביטול ההתחייבות. הביטוי הקלאסי המסופוטאמי לעניין זה הוא tuppam hepû 'שבר את הלוח'⁸⁶ (השווה tabulae novae ברומא, שכתבו לאחר ביטול חובות קודמים). מסתבר אפוא, שמשה לא עשה זאת מתוך חולשה או כעס, כי אם במחשבה תחילה.⁸⁷ הפרת ההתחייבות הראשונה שבעה"ד (עשיית פסל ומסכה) גררה בהכרח ניפוץ הלוחות שעליהם חרותה ההתחייבות, ותפס זאת אל נכון **ראב"ע** בפירושו לשמ' לב, יט: "ומרוב קנאה משה שבר הלוחות שהיו בידיו כמו שטר עדות והנה קרע שטר התנאים, וזה היה לעיני כל ישראל כי כן כתוב" (כלומר בדב' ט, יז "ואשברם לעיניכם").

2. יש להניח, כי את עשרת הדיברות קראו במקדשים⁸⁸ בטקסי חידוש ברית ובכל פעם היו מתחייבים מחדש לציית לכל האמור בהם, כפי שניתן ללמוד מהנוהג המקובל במזרח הקדום לחדש בריתות מדי שנה.⁸⁹ מזמורים נו-פא אמנם מלמדים על טקסים מסוג זה, כפי שניסינו להראות לעיל, ולדעתנו נערכו טקסים אלו בחג השבועות, הוא חג מתן תורה.

3. בימי בית שני קראו את עשרת הדיברות במקדש מדי יום ביומו יחד עם "שמע" סמוך להקרבת קרבן התמיד של שחרית (משנה תמיד ה, א), וב**פאפירוס נאש** שנמצא במצרים מצאנו את עה"ד ולאחריהם את פרשת שמע, שניהם בטקסט המשקף נוסח תפילה.⁹⁰ **בתפילין** שנמצאו בקומראן⁹¹ מצאנו גם כן את עשרת הדיברות לצד "שמע", ולפי עדות היירונימוס, נהגו מנהג זה בבבל עד לתקופה מאוחרת.⁹² **יוסף בן מתתיהו** מעיד על אופן קריאת עה"ד "כי לא מורשה לנו לאומרם במפורש מלה במלה" (קדמוניות ג 90), ונראה שנתכוון לומר, כי אסור לבטאם במפורש כאשר הקורא נמצא בנסיבות בלתי הולמות את קדושתם.

4. על דרך היווצרותו של המנהג הדתי שאנו דנים בו ניתן ללמוד משהו, בדרך השוואה מדרכי הפולחן בעולם הקדום. במקדש פרטי מפילדלפיה שבאסיה הקטנה מהמאה הראשונה לפנה"ס נמצאה כתובת יסוד של המקדש.⁹³ שבה מפורטים הצווים של האלה אגדיסטיס, שלה הוקדש המקום. האיש אשר יזם את חקיקת הכתובת, דיוניסיוס שמו, בחלומו זכה כביכול להתגלות זבס, שמסר לו את המצוות שנרשמו על הכתובת. המצוות מחייבות את כל באי מקדש זה או את השייכים לבית (οἶκος) זה, ובאי המקדש נשבעים על קיומן. הציוויים הם:⁹⁴

לא להשחית עובר ולא להשתמש באמצעים להפלת ולדות.⁹⁵

לא לגזול.⁹⁶

לא לרצוח.⁹⁷

לא לגנוב דבר.

להיות נאמן (⁹⁷ εὐνοεῖν) למקדש.

אם מישהו יעשה (עבירה) או יתכן (לעשות), לא ירשו לו ולא ישתקו, כי אם יגלו זאת.⁹⁸ ויענישו אותו.

לא ישכב איש עם אישה זרה זולת אשתו... לא עם נער ולא עם בתולה.

בהמשך דברי הכתובת נאמר, כי 'איש או אישה אשר ביצעו אחת העבירות האלה לא ייכנסו למקדש הזה, שכן כאן יושבים (על כסאם) אלים עצומים אשר משגיחים על עבירות אלו ולא יסבלו עובדי עבירה...⁹⁹ האלים יחוננו את המצייתים ויתנו להם ברכות, ואת אלה שיעברו (על המצוות) ישנאום ויטילו עליהם עונשים גדולים...¹⁰⁰ איש ואישה הבטוחים ביושרם יגעו במצבה הכתובה.¹⁰¹ מדי חודש ושנה בשעת הקרבת קרבנות...'

בלי לקשור את הדברים לעשרת הדיברות, הישווה נוק¹⁰² את הכתובת הזאת למסופר באיגרת פליניוס לטריינוס¹⁰³ על הנוצרים אשר קמים בעלות השחר (ante lucem) כדי לשיר זמירות בחילופים (invicem – מעין חזן וקהל).¹⁰⁴ ולאחר מכן מקבלים על עצמם בשבועה (¹⁰⁵ sacramentum). לא לגנוב, לא לנאוף, לא להפר אמונים ולא לכחש בתשומת-יד,¹⁰⁶ אחריו העלו את ההנחה, שבאיגרת פליניוס מדובר בעשרת הדיברות,¹⁰⁷ ואכן כידוע קריאת "עשרת הדיברות" ו"שמע" מדי בוקר נחשבו כקבלת עול מלכות שמים, שהיא מעין התחייבות בשבועה.¹⁰⁸

אף-על-פי שהמקדש מפילדלפיה שבאסיה הקטנה הוא מן המאה הראשונה לפנה"ס, אין ספק שהנוהג שנתגלה בו שורשים לו במסורת דתית עתיקה שבמזרח,¹⁰⁹ ונוהג עתיק זה עשוי לסייע להבנת התהוותה של מסורת עשרת הדיברות בישראל. רשאים אנו להניח, שראשיתה של מסורת עה"ד נעוצה במציאות מעין זו שמצאנו בפילדלפיה שבאסיה הקטנה. העדה בסיני הייתה מלוכדת מסביב לארון שבו הונחו לוחות הברית. שני הלוחות כללו את עשרת הדיברות, שהמאמינים הושבעו על שמירתם ואשר נמסרו בהתגלות למשה, מייסד העדה ופולחנה. דיוניסיוס במקדש מפילדלפיה ממלא אפוא תפקיד מקביל לזה שמילא משה בישראל.

לוחות הברית ועשרת הדיברות שעליהם היוו אפוא מעין מגילת יסוד המחייבת את עדת ישראל. לאחר שנעלמו הלוחות ונגנזו ארון הברית נפסקה זיקתם של עה"ד לסמלים המוחשיים, שהיו צמודים להם קודם לכן, אבל בעצרות חגיגות ובשחרית של כל בוקר נהגו בבית המקדש לקרוא את עשרת הדיברות, והנוכחים היו מקבילים אותם עליהם ב"ברית" וב"שבועה".¹¹⁰

כתוספת לחשיבות מעמד הלוחות הכתובים, כמובא במסורות הנידונות בזה, ראוי להזכיר כאן גם את סיפורו של פאוזאניאס על מקום קדוש ביוון (ארכדיה) שבו עמדו שתי אבנים, שביניהן הונחו הספרים הקדושים (השווה ספר התורה שהושם "מצד ארון הברית", שבו הונחו לוחות הברית, דב' לא, כו), והמאמינים היו נשבעים באבנים אלו (2, 15, VIII).

על אף הדמיון ברקע החיצוני שבין מסורת עה"ד לבין שבועת המאמינים במקדש פילדלפיה, יש לציין את ההבדל הפנימי העמוק שבין מעמדם של עה"ד בישראל לבין מעמדם של הצווים הדומים להם, כביכול, אצל אנשי מקדש פילדלפיה. בניגוד לתפיסה הישראלית הרואה את עה"ד כמערכת חובות המוטלת על כל איש בישראל בכל מקום שהוא, הרי במסורת הפאגאנית מדובר בחובות **לבאי המקדש**, החייבים לשקוד על טהרתם כדי שלא יחללו את קדושת המקום. מבחינה זו בלבד דומים אפוא הדברים על תנאי הכניסה של באי המקדש בישראל לתנאים שהיו נהוגים במזרח הקדום, שהזכרנום לעיל (עמ' 15).

כמו כן יש לציין שההקבלה בין עשרת הדיברות ובין הצווים שבכתובת מפילדלפיה מצטמצמת רק בחמשת הדיברות האחרונים, המזהירים מן העבירות בתחום המוסר והמשפט הפלילי. ואמנם, חז"ל כבר הבחינו בין חמשת הדיברות הראשונים, שנתייחדו לישראל ועל כן נזכר בהם שם "היה", לבין חמשת הדיברות האחרונים, שנועדו גם לאומות העולם ואין שם "היה" נזכר בהם, כמרומז במדרש: "אדרינוס, שחיק טמא, שאל את ר' יהושע בן חנניא אמר לו, - - - חמשה דברות הראשונות שנתן ברוך הוא לישראל – שמו מעורב בהם – - - חמשה דברות האחרונות שנתן לאומות העולם אין שמו מעורב בהם". (**פסיקתא רבתי** פכ"א "עשר דברים", מהדורת איש שלום עמ' צט).

לחלקים נוספים של המאמר:

עשרת הדיברות : חיוב פורמאלי בסיסי בדת ישראל

עשרת הדיברות : חידוש ההתחייבות- עה"ד בפולחן

עשרת הדיברות : מסורת עשרת הדיברות במהלך הזמנים (חלק זה)

עשרת הדיברות : מעמד הר סיני וחג מתן תורה

הערות שוליים:

83. 'ברית' ו'עדות' מקבילים: השווה 'ארון העדות' / 'ארון הברית'. המלה עדות זהה מבחינה אטימולוגית עם עדן הארמי, 'adē' האכדי. שמשמעם ברית; ראה מאמרי 'ברית', 781 ff, 1972, *Theologisches Woerterbuch zum Alten Testament*.
84. ראה מ. הרן, הארון והכרובים, א"י כרך ה (ספר ב. מזר), עמ' 87-88.
85. כך, למשל, קוראים אנו במכתב של רעמסס השני למלך מירה בצפון: 'ראה, כתב הברית [אשר עשית] בשביל מלך חת הגדול הונח לרגלי אל (הסערה), האלים הגדולים יהיו עדים לכך... וראה כתב הברית אשר [מלך חת] הגדול עשה עבורי הונח לרגלי האל רע, האלים הגדולים יהיו עדים לכך' V. Korosec, *Hethitische* B. Meissner, *ZDMG* 72 (1918) p. 58 = Kbo I. 24 Rs. 5 ff.
86. *Staatsvertraege* 1931, pp. 100 f.
87. ראה 171-172 vol. 6 H. pp. *Chicago Assyrian Dictionary* נראה לי, שמכאן מקורו של המונח 'שבר' בספרות חז"ל. בהוראת ביטול כוחם של שטר-חוב או כתובה. במקומות מסוימים עדיין ניתן לפרש אצל חז"ל 'שבר' פשוטו כמשמעו כגון: 'אם אמרה טמאה אני, שוברת כתובתה ויוצאת' (סוטה א, ה). שוברת את החרס שעליו נכתבה הכתובה. במרוצת הזמן, כאשר התפתח המנהג של כתיבת קבלות על פירעון, ציינו קבלה זו המבטלת תוקפה של ההתחייבות כ'שובר' ויצרו דינומינאטיב: 'שבר' במובן כתיבת קבלה; ואז נתגבש הביטוי 'לשבור על כמו' שוברת על כתובתה' כמו בתוס' כתובות פ"ד יא. פ"ט, א. כידוע, המינוח לתעודות במשנה, כגון גט, שטר וכיו"ב, לקוח מהאכדית ואכמ"ל.

- לאחר שעמדתו של מקורו של המונח שובר (ראה מאמרי בהגות ביהדות מאזכר ישי רון כרך ב' תשל"ז, עמ' 116, הע' 17), ראתי, ג' א. גולק בספרו n.1 p. 148 1935 **Das Urkundenwesen im Talmud** הניח אותה הנחה, אף-על-פי שעדיין לא היו בידי אסמכתאות מתחום הספרות האכדית.
87. השווה אצל חז"ל 'דרש משה מקל וחומר: מה אם פסח שהיא מצוה יחידית נאמר בו "כל ערל לא יאכל בו", התורה שכל המצוות כלולות בה על אחת כמה וכמה' (ירוש' תעניות פ"ד ה"ז, סח, ע"ג ומקבילות) ושם 'תני ר' ישימאל הב"ה אמר לו ישישבר'.
88. מזמור ל' נאמר בירושלים, כפי שמעיד פס' ב'. לעומת זאת שייך מזמור פ"א למסורת צפונית (השווה 'עדות ביהוסף בפס' ו') ומקורו כנראה באחד המקדשים שבצפון: על מזמורים צפוניים, כולל מזמור פ"א, שהועברו לירושלים לאחר חורבן שומרון ראה N.M. Sarna, 'The Psalm Superscriptions and the Guilds', **Studies in Jewish Religion and Intellectual History**, presented to A. Altman on the occasion of his Seventieth Birthday, 1980, pp. 288ff.
89. ראה הערה 81 לעיל.
90. ראה מ.צ. סגל, 'הגמא של נש', מסורת וביקורת, אסופת מאמרים בחקר המקרא, הוצאת קרית ספר, תשי"ז, עמ' 227-236.
91. ראה י. ידון, א"י, כרך ט, תשכ"ט, עמ' 60 וא"י.
92. ראה א.מ. הברמן, א"י כרך ג, תשי"ד, עמ' 174 ואילך.
- O. Weinreich, **Stiftung und Kultsatzungen eines Privatheiligtums in Philadelphia in Lydien**, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademik der Wissenschaften, phil-histor, Klasse, 1919, Abhandlung 16
93. על מקבילה להוראות אלו בתורת י"ב השליחים (Didache) ראה מאמרי 'המתת עובר – עמדתה של מסורת ישראל בהשוואה לעמדת עמים אחרים'. ציון, מ"ב, תשל"ז. עמ' 129-142.
95. לעניין זה ראה מאמרי הנזכר בהערה הקודמת.
96. מבוסס על השלמה φόνον [ἡν ὁ ἀρχιεπίσκοπος] M. F. Sokolowski, **Lois sacrées de l'Asie mineure**, 1955, no. 20, 11, 20ff.
- φόνον [ἡν ὁ ἀρχιεπίσκοπος] M. A.D. Nock, ואם כן, כל המשפט קשור לרצח ילדים, אולם בדרך כלל נתקבלה הקריאה, כפי שהוצעה על-ידי קייל-פרמרשטיין שעליהם מתבסס ויינרייך במחקרו המקיף (לעיל הערה 93). וראה גם A.D. Nock, 'Early Gentile Christianity and the Hellenistic Background', **Essays on the Trinity and the Incarnation**, ed. A.E.J. Rawlinson, 1928, pp. 72ff. (=A.D. Nock, **Essays on Religion and the Ancient World**, ed. Z. Stewart I, 1972, pp. 65ff)
97. להבנתו של פועל זה כנאמנות ראה מאמרי בשנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, כרך א, תשל"ו, עמ' 56-57.
98. לסעיפים של הסגרת מפירי ברית ומסיתים בתעודות ברית (השווה דב' יג) ראה מאמרי כנ"ל (הערה קודמת) עמ' 62-63, וכן בנוסח אנגלי מורחב של מאמר זה ב: Ugarit Forschungen 8 (1976), pp. 389-390.
99. השווה בעה"ד: 'אל קנא פקד עונו...', 'כי לא ינקה ה'...', וכן ביהוש' כד, יט: 'כי אלהים קדשים הוא, אל קנא הוא לא ישא לפשעכם ולחטאותיכם'.
100. השווה ברכות וקללות בסיימי בריתות במקרא, וראה במאמרי בשנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, כרך א, תשל"ו, עמ' 70 ואילך.
101. זוהי מעין 'נקיטת חפץ' בשעת שבועה, המקובלת במזרח הקדום וביוון, ראה מה שכתבתי בלשונו, לח (תשל"ז), עמ' 232 והערה 5 שם.
- O. Casel, **Classical Review**, 38 (1924), pp. 58 ff. A.D. Nock, במאמרו המסומן לעיל (הערה 96) מציין נוק, כי כבר לפניו ראה,
- Ep. Ad Traianum x, 96, 7. A. N. Sherwin-White, **Pliny**, 1966, pp. 327ff.
102. לדעת, מדובר כאן במעין 'פסוקי דזמרה' הנאמרים לפני קריאת שמע וברכותיה, דהיינו ברכת המאורות וקבלת עול מלכות שמים (עה"ד קריאת שמע). ראה מאמרי "בתרביץ", מה, תשל"ו, עמ' 23 ואילך. דוגמה יפה למענה הקהל בזמירות הבוקר הוא מזמור קמ"ה מקומראן, שאחרי כל כתוב במזמור מוצאים אנו את המענה 'ברות ה' וברוך שמו לעולם ועד'. ראה במאמרי הנ"ל ב"תרביץ", מה, עמ' 25-24.
105. לסקראמנטום במובן שבועת אמונים בהקשר דתי ראה מאמרי בשנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, כרך א תשל"ו עמ' 78-79.
106. ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent.
- C.J. Kraemer, **Classical Philology** 29 (1934), pp. 293ff; S.L. Mohler, **Class. Philol.** 30 (1935), pp. 167ff; C.C. Coutler, **Class. Philol.** 35 (1940), pp. 60ff
- שק' ולא תחמד'. במקום 'יט בא אמנם במקום 'לא תחמד' ὁ ἀρχιεπίσκοπος. שפירושו 'לא תעשוק' שמצאנו בויק' יט, ג' ביחידה שברקעה עומדים עשרת הדיברות, והשווה ויק' ה, כא, שם מדובר בכחש בפיקדון או בתשומת-יד, וראה לעניין זה גם, C.C. Coutler, **Class. Philol.**, 35, pp. 60ff.
108. ראה מאמרי בשנתון א' (ראה הערה 105), עמ' 71 ואילך.
109. וראה אצל A.D. Nock, 'Early Gentile Christianity etc' (ראה הערה 96 לעיל), עמ' 74 ואילך. על תודעת החטא הכרוכה בידיו אצל אנשי המזרח באסיה, ראה, R. Pettazzoni, 'Confession of Sins and the Classics', **HThR**, 30 (1937), pp. 1-14.
- ראה במאמרי "בתרביץ". מח (תשל"ט), עמ' 197-196. הערה 56, וכן במאמרי 'Instructions for Temple Visitors', הנזכר בהערה 57.
110. "אמת ויציב", שנאמר במקדש אחרי עה"ד קריאת שמע, היא מעין התחייבות בשבועה למלא אחר התביעות הכלולות בעה"ד וב"שמע". ראה לעניין זה מאמרי בשנתון למקרא, כרך א, עמ' 81 ואילך.

ביבליוגרפיה:

כותר:	עשרת הדיברות - ייחודם ומקומם במסורת ישראל : מסורת עשרת הדברות במהלך הזמנים
מחבר:	ויינפלד, משה
שם ספר:	עשרת הדיברות בראי הדורות
עורך הספר:	סגל, בן ציון
תאריך:	תשמ"ו
הוצאה לאור:	י"ל מאגנס
בעלי זכויות:	י"ל מאגנס
הערות:	1. האוניברסיטה העברית. סדרת ספרים לחקר המקרא מיסודו של ס"ש פרי.